

hányan vannak, akik visszafelé hivatkozva azonnal tudták, hol a helyük. Akkor is, ha moccanni se mertek, vagy ha moccanásuk felelőtlenek játékaival volt egyenlő. Várjuk ki tehát, amíg megjelenik a második kötet, az új világról.

Olyan apróságokon persze fönnakadhatnánk, kétszer is észreveszi, nagyjából hasonló mondat szerkezetben, hogy Nándor barátja eljött utána Debrecenből. Aki ekkora időt mer átfogni, annak számítania kell ilyesmire. Az, hogy Kölcsey — akit pedig Kölcsey Szent Ferencnek írt már egy előző könyvében — Huszt című versébe két hiba is becsúszott, eltolódva a köznapi kiejtés felé, már nagyobb hiba. A *csarnok elrontott oszlopi között* van az *elontott* helyett, és *visszamerengeni* a *visszamerengni* helyett. Szigorúan kötött versformáról van szó, és idézetről! A filológia is elveri rajta legalább a port. A kötet utolsó sorában dátum olvasható: 1984. október. Ekkor zárta le a kéziratot. Közben pedig hivatkozik egy folyóirat 1985-ös évfolyamának 1—2. számára. Ha menteni akarnánk, azt mondanánk, biztosan beleigazított csak a kéziratba. Egy másik helyen pedig 1985-ös könyvnapot is mond. Mindenesetre méltatlan fölmelegetni ezeket a kis tévedéseket. A könyv mindvégig izgalmas, várjuk a folytatást. Az újabb emeletet.

Addig talán megtudjuk azt is, szülőföldje, Haláp miért íródik mindig így: *a Haláp*. Mit jelenthetett az eredetileg? Hegyet biztosan nem, mint a Tapolca melletti a Dunántúlon, mert Debrecen mellett hegyek nincsenek.

HORVÁTH DEZSŐ

Bevezetés egy közép-kelet-európai értelmiségi életrajzához

MOCSÁR GÁBOR: ...ELEITŐL FOGVA

Szekér halad az országúton, hajdúsámsoni Pénélopék indulnak útnak sebesült férjükhöz ismeretlen városba, ismeretlen országba. Az egyik utas Sólyom Lajosné K. Nagy Margit, nemsokára hadiözvegy, új életet kell kezdenie.

Szekér halad az országúton. Egyik utasa Mocsárné K. Nagy Margit, viszi haza hadifogságból menekült, beteg fiát. Az élet újra kezdődik, a háborúnak vége. A szekerek útja nem keresztezi egymást, a két utazás közt emberöltőnyi idő telik el, háborúk, forradalmak, amelyek országok, népek sorsát változtatták meg. A Margitok és fiaik élete szinte kiszámíthatatlanul alakult, konok akaratauk és a véletlenbe való beletörődésük egyaránt része a történelemnek. De hogyan lehet ezt megmutatni? A fiú könyve... *eleitől fogva* erre vállalkozik.

Nem regény, nem történelmi esszé, nem krónika, nem szociográfia ez a vaskos, több mint hatodfélszáz oldalas munka. Egyiket is, másikat is írt már erről a korról, több alakjáról, eseményéről. Most más a célja, ezt fogalmazza meg a címbeli szándék kiegészítéséként: „Voltaképpen meg kell hát tanulnom önmagamát.” Egy görög mondat visszhangzik erre: Ismerd meg önmagadat! — de itt az önismeret útja huszadik századi, magyar és összetéveszthetetlenül egyéni. Az elején különösen „filozófia alatti”, mert a pusztá létezésért folyik a küzdelem az „elsüllyedt világban”, a guti erdőben, Halápon, vákáncsosok

közt, dücsközés közben, munkában és újra csak munkában. A kisvonal kanyarog innen, aztán más járműveken meg gyalog is folytatódik az út, míg végül egy lassan haladó szekér hazaviszi az utast.

Írás közben elébe idéződik az önéletírás néhány mestere és eddig követett módszere. Az *Életem regényét* készítő Móricz, hiszen követhetné, hogyan vall ő a gyermekkorról, élet és irodalom eltéphetetlen kapcsolatáról. Egy jelenetben szinte mellé áll Illyés, amint a menekültek vagonjait szemléli. Föltűnik a gyerekkor érdekében a munkát kereső Veres Péter, véletlenül múltott, hogy nem találkoztak össze. Kicsibe tellett, hogy ezek a jelenetek nem valószínűsítők, csak az *időjáték* részei. A kronológikus elbeszélést ugyanis az első fejezetekben megállítja az előre és visszafelé haladó emlékezetet követve az idősikváltó szimultán szerkezet révén. Nem afféle írói modernkedés következménye ez, hanem a módszer keresése közben megtalált lehetőség. Erre nézve a műhelygondokról való töprengés igazít el. Íme egyik közülük: „Ebben az írásban úgy kellene írni ezekről a régi dolgokról, mintha az emlékek szépen sorban, az idők rendjében állnának elő, de ez nem lehetséges. Kapkodni kell ide-oda — kavargatva zúdul elő annyi minden, s áll majd össze a rendetlenségből a rend.”

Az... eleitől fogva írói elképzeléséből természetesen adódik, hogy jelentős teret kap a *származás*. Szűkebb értelemben a vér szerinti elődök felkutatása, tágabban a mást is meghatározó történelem megértése izgatja, szenvedéllyel merül bele, minél több oldalról igyekszik megközelíteni, közben hangot és elbeszélői módszert vált. Szekér indul szapora kotyogással, vonat kanyarog messzi célja felé, kényelmesen halad az elbeszélés is. Az emlékezet hitelesítésére dokumentumokat idéz, tanúkat szólaltat meg, igyekszik kibogozni az igazságot. A naiv mesében valószínűsítést lel, a tanúvallomásokban ellentmondásokat. Izgalommal veti bele magát a tisztázásba, hogyan jelenik meg a véletlenben a törvényszerű. Az apró történetek felidézése éppúgy megragadja, mint ahogy rágódik azon, mekkora volt a magyar antifasiszta ellenállás lenetősége, miért nem alakult meg a jelentkező hadifoglyokból a Magyar Légión, hogyan lett 1944. október 15-e „ugrás a sötétbe”, miért felejtettek el külföldi és hazai hadtörténészek az I. magyar hadsereget is. A politika kusza szövevényébe vág, a morál nem elvont kategória, mert minden kérdésben talál önmaga számára eligazító élethelyzetet, magatartást. Osók, családtagok, barátok, bajtársak és ismeretlen ismerősök lépnek elő, hogy segítségére legyenek. Megidézi az ellenfeleket is: a külvárosi kódobáló gyerekbandát ugyanugy, mint a rosszindulatú felettést, azokat is, akiknek persze nem lehetett tudomásuk az ő létezéséről: államfőket, politikusokat, minisztereket, főtiszteket, a hatalom minden rangú-rendű képviselőjét. Műveiket, nyilatkozataikat idézi, döntéseiket elemzi kiritikus szigorúsággal, néhol ironikusan. Előtorodul szerepcseré — a vád tanúja a védelmet segíti vallomásával, de megesis fordítva is.

Amikor munkája egy-egy fejezete megjelent, nemegyszer heves vita kezdődött, szaktudósok, szemtanúk szólaltak meg. Talán nem is az a fontos, mit tisztázott, vezetelt-e megnyugtató eredményhez, hanem az, hogy a reakció önmaga igazolta: vannak a nemzeti történetnek olyan kérdései, amelyekkel becsületesen szembe kell néznünk. Például annak felvetése, mekkora része volt az emigráns kommunista vezetőknek a „bűnös nép”, „utolsó csatlós” minősítés kialakításában; hogyan következett be Magyarország német katonai megszállása, hogyan ment végbe a magyar hadsereg katonai összeomlása. Meglehet, érdemes volna tovább bogozni egy-egy szálát, amely csak közvetve kap-

csolódik az önéletrajzba, mint pl. az 1919-es debreceni rendőrlázadás, a székelly hadosztály árulásának új megvilágítását.

Bár kerüli a regényesítést, azért találkozunk egy-egy jelenetbe sűrített írói remekléssel. A térkép előtt áll töprengve a tanító, hogy kijelölje az útnak induló parasztasszonyoknak az eligazító állomásokat; az olasz hadszíntéren szemlét tart a főherceg, a tanácskormány hirdetményét böngészi ámuló megjegyzésekkel kísérve egy parasztember. Egy mozdulat, egy hangsúly, egy szokatlan szó elég ehhez. Egy leendő író tanulja úgy magát, a világot, hogy egy-ségsbe fogja a sokféleséget. Az apától hallott mesés-legendás történetet a bárónő ösanyáról, cigánysori dédapáról, egy Habsburg-főherceg naplórészletét, újságcikket az Izvesztyijából és a Vörös Újságból, katonalevelet, néprajzi esszét.

A leggyakrabban az egyén és a történelem, a véletlen és szükségszerű foglalkoztatja. Hogyan lesz a történelem folytonosságává az apró történések sora, hogyan kapcsolódik a saját sors elődökéhez, kortársakéhoz? Ha újra leír egy más műfajban már megformált történetet, most ezért a megértésért teszi. Nemcsak a tanyaverés, kútásás nehéz és veszélyes műveletét mondja el megbízható hitelességgel, fontosabb az ebből kitetsző tanulság: hogyan kell a gödörből kimászni. Más történettel a félelem születését, a védtelenség kínját érteti meg. Egy idegen férfi előtt térdeplő apa mozdulatából a megalázottságot.

Szándékosan kerüli a sablont, az önmitosz teremtésének csábítását. Kajánkodó, tréfacsináló, világon ámuló gyerek ő is, mint testvérei vagy iskolatársai. Eppen ebből formálódik a vállalt szerep: egy nagy korszak tömegének élete tükröződik az övében. Sokan írták meg életüket a *kiválás* folyamataként, ő *visszakeresi* a helyét azok közt, akiktől származik. Az is különössége ennek a történetnek, hogy gyerekkori környezetét dolgoz, de fantáziátlan, szigorú célszerűséggel gondolkodó és cselekvő felnőttek alkotják. Nem talál és nem talál ki lappangó művészérzékenységet, pedig ennek elnitetésében a néprajz és a genetika egyaránt segítségére sietne: „Itt nincs mese. Mi valamiképpen — éppen apám szabados élete és csapongó fantáziája által — kiemelkedtünk ebből a szürkeségből, de én soha senkitől gyermekkoromban mesét nem hallottam, sem az anyámtól, sem más jó beszédű asszonytól, öregembertől.”

A szépen megírt első fejezetek tanúsítják, termékeny módszert talált ehhez az irodalmi életrajzhoz. Mégis a kamaszodó hős élményének elbeszélése a korábbiaknál fakóbb, az időjátékban a múlt-jelen-jövő asszociatív egybejátszása a megértés helyett értetlenséget sugall: dohogó reflexiót mai diákok történelmi tájékozatlanságáról, műveletlenségéről, magatartásuk torz voltáról, igénytelenségéről. Tényeiben most is cárolhatatlan, de valanogy hiányzik az eddigi megértést segítő tolerancia, humor. Ilyenkor nem ironikus, hanem dühös.

A folytatásban meg inkább megbicsakuk az időjáték. Az *Amnézisként* jelzett életszakasz, sőt az ezt követő fejezetek epikai anyaga szűk, az asszociációk alig tágitják a jelentést. A jelenetezés korábbi módszere itt is találatokhoz vezet (pl. egy angyalföldi kocsmá életképszerű bemutatása), általában azonban alakok és helyzetek bizonytalanul, elmosódottan tűnnek fel. Ezt a változást maga is érzi, a részek arányait mégsem ehhez igazítja, sőt akkor fékeződik le az eddigi jó ritmus, amikor kimondja: „... nálam az amnézia épp arra az időre esik, amelyre pedig — épp az útváltásra — illenék pontosan emlékezmem.”

A háború, a fogság, a hazatérés megint tele van eleven élettal, friss vitakészséggel. Mivel folyóiratban közölt részeit rögtön reflexiók fogadták, a könyvben már válaszolni tud, újabb érveket sorakoztat. A történelem rású-

lyosodik a személyes sorsra, a közlegény ellenőrző tapasztalatait dokumentumok, emlékiratok faggatásával. Szerencse és kitartó nyomozás eredménye, hogy ezek segítségével követni tudja egy rádiósraj mozgását a hadszíntereken, időpontokat, eseményeket egyeztet. Az 1. hadsereg 16. hadosztályának ez a raja ugyanazt az értelmetlen kálváriát járja végig, mint a többi. Sokszor kínzó a szembesítés, s kérdésekkel vádol. Témája most az 1. hadsereg gazdátlan és értelmetlen vergődése. A diagnózis: „Sem hősi eposz, sem nemzeti sorsdráma, sem nemzedéki sorsélmény.” A folytatás is ilyen. Egy rossz irányba tartó szerelvényhez csatolt háromvagonnyi hadifogoly bejárja fél Európát szabadult fogolyként is fogságban, átmeneti légerekben magukra hagyottan és mégsem szabadon. Ez az előjátéka annak, ahogyan előkészült az 1945 utáni magyar értelmiség — nagy szó, de — történelmi feladataira. Tudja, hogy szabadulni kell a szegénységből, a félelemtől, megaláztatástól. Tudja, hogy a bajokon csak a munka segít, hogy a felemelkedéshez a másokban kell megkapaszkodni. Még saját életének folytatását sem látja pontosan, fáradt, erőtlen útkereső. Csoda-e, hogy újabb tévedésekkel indul?

A könyv záróképe szinte kiszámítottnak tetszik, pedig elrendezője a történelem valósága. A fiú az otthoni kemence tüze előtt ül meztelenül, és sebeitől, betegségéből gyógyulni kezd. (Magvető.)

KARDOS JÓZSEF

Bertha Bulcsu: Medvetáncoltatás

Bertha Bulcsu publicisztikájának karaktere van. Ezt kettős ok miatt állíthatjuk teljes bizonyossággal. Az egyik, hogy minden írását, amit akár hetilapban vagy napilapban adott közre, mindig áthatotta az írói erő. Ebből következően nincs számára kedvezőtlen jelenség, sem kevésbé fontos téma. A Bertha Bulcsu-féle magatartás egyik alapvető vonása, hogy mindent érdekesnek tart, és a lényegesnek érzett dolgokból később szűri ki azt, ami másoknak ugyancsak sokat mondó lehet. A kritikus teljes hitelességgel persze nem állíthatja, hogy a *Medvetáncoltatás* címmel összegyűjtött írások ugyanolyan termékei műhelyének, mint mondjuk a válogatott novellák *Ilyen az egész életed*, vagy a *Balaton-i évtizedek* kötetei. Az utóbbiak kiugró magaslatai a pályának. Ezekről tekintve az újabb könyvre, az első benyomás még csalódás is lehet. Gondoljunk csak meg; az átfogó, mélységet és horizontot kitöltő feldolgozások után a szerző apróságokkal bibelődik! Olyan mindennapi szürke dolgokkal, amelyek mintha kevésbé lennének jelentősek. A jelzett érzést erősíti, hogy a *Medvetáncoltatás*ban a valóságnak olykor csak egy-egy szeletét, kis részét kapjuk meg. Külön-külön sokan olvasták *Jelenségek* felcím alatt a könyv anyagát az Élet és Irodalom hasábjain. Már akkor feltűnt (nemcsak az olvasóknak, hanem olykor az ellentmondóknak is), hogy mennyi megértés, át gondolt következetesség határozza meg a közreadottakat.

Együtt, a mozaikokat összerakva láthatja igazán mindenki, hogy mennyire általánosítóan és folyamatban gondolkodott már akkor Bertha Bulcsu, amikor az egyes apró mozzanatokra felfigyelt. Egyet kell érteni azzal a véleménnyel, hogy a *Medvetáncoltatás*ban műfaji célok bravúros megvalósulásának vagyunk